

Marzenna Magda-Adamowicz

NAJBLIŻSZE OTOCZENIE W KREATYWNOŚCI WERBALNEJ DZIECKA

ELEMENTY SKŁADOWE SYSTEMU TWÓRCZOŚCI

Twórczość to termin niedookreślony i wieloznaczny. Choć zgromadzono na jej temat bogatą i zróżnicowaną literaturę, to w dalszym ciągu podstawowe pojęcia związane z twórczością, takie jak: aktywność twórcza, postawa twórcza, proces twórczy, myślenie twórcze, dzieło twórcze czy osobowość twórcza, nie są jasno i precyzyjnie określone. Istnieje tu ciągle duża różnorodność stanowisk, której nie da się opisać w jednym wymiarze czy jednym paradygmacie. Dostrzegalne są różne aspekty twórczości, którymi zajmują się różne nauki, takie jak: filozofia, psychologia, pedagogika, socjologia i inne, a każda z nich prezentuje odmienne spojrzenie na to zagadnienie.

Filozoficzne poglądy na człowieka, jego naturę, zadania również stawiają wielokrotnie pytanie o istotę twórczości. Wyłonione na tym tle koncepcje człowieka: metafizyczna, empiryczna i materialistyczna¹ ukazują ewolucję, jakiej podlegało to pojęcie. Starożytni Grecy nie mieli terminu, który odpowiadałby pojęciom „tworzyć”, „twórca”. Wystarczył im wyraz „robić” (*ponere*), jako że artysta malarz, rzeźbiarz nie wykonują rzeczy nowych, ale odtwarzają to, co Bóg już stworzył. W greckim ujęciu twórczość artysty i sztuki podporządkowana była określonym regułom i prawom. Natomiast pojęcia twórczości i twórcy implikują swobodę działania². Zatem artysta nie tworzy, lecz odtwarza, rządzi się prawami, a nie wolnością, oraz posiada umiejętności wykonywania pewnych rzeczy zgodnie z danymi regułami. Grecy

---

¹ B. Suchodolski, *Kim jest człowiek?*, Warszawa 1985.

² E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, Gdańsk 2001; W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 1982.

przyjmowali, że artysta jest odkrywcą tego, co stworzył Bóg, a nie wynalazcą, twórcą³. Dla nich wyjątkiem była poezja (*poiesis*), a poeta – *poietes* – to ten, który „robi”. Ponieważ poeta – tak sądzili – robi rzeczy nowe, powołuje do życia nowy świat i nie rządzi się żadnymi prawami, dlatego, w przeciwieństwie do artysty, uznawany był za twórcę⁴. W Rzymie rozumienie twórczości znacznie się zmieniło. Łacina była bogatszym językiem niż greka. Dla pojęcia tworzenia (*creation*) i twórcy funkcjonowały obok siebie dwa pojęcia *facere* i *creare*⁵. W dobie chrześcijańskiej dokonały się zasadnicze zmiany. Wyrazu *creatio* używano do oznaczenia czynności tworzenia przez Boga. Ludzie starożytności i średniowiecza byli przekonani, iż twórczość jest atrybutem Boga. W religijnym rozumieniu sztuka nie była dziedziną twórczości⁶. Okazuje się bowiem, że w pojmowaniu starożytnych terminy „twórczy” lub „twórczość” nie istniały. Twórczy nie był ani rzeźbiarz, ani malarz, gdyż ich praca polegała na wykonywaniu rzeczy według reguł. Podporządkowanie regułom i wierność wartościom trwałym i absolutnym stanowiły podstawę wszelkiej pracy. Zdaniem Tymoteusza, aby wykonać dobre dzieło, trzeba wpatrzeć się dobrze we wzór wieczny⁷. W średniowieczu nastąpiła rozbudowa teorii metafizycznych i w związku z tym pojęcia „twórczy”, „tworzyć”, „twórczość” zarezerwowane zostały tylko dla Boga jako stwórcy świata. Dla człowieka twórczość i bycie twórczym były niedostępne. Na gruncie empirycznej teorii człowieka dążono do ukazania istoty człowieka, badając, jaki on jest rzeczywiście, a nie jaki być powinien. Do twórczości i jej roli w życiu człowieka wszyscy odnosili się jednak bardzo sceptycznie. W dalszym ciągu wyrazy „artysta” i „twórca” klasyfikowano do odrębnych grup, a myśl o twórczości człowieka cały czas natrafiała na opór. Kartezjańskie *cogito ergo sum* nie dopuszczało jakiegokolwiek tajemniczości właściwej dla twórczości. W XVII wieku zaledwie polski poeta i teoretyk poezji Kazimierz Maciej Sarbiewski porównał działania poety do tworzenia Boga, pisząc, że poeta tworzy na podobieństwo Boga⁸. Od tego czasu tworzenie było przywilejem poezji, ale nie artystów. W XVII wieku Félibien pisał, że malarz jest jakby twórcą.

³ Ibidem.

⁴ W. Andrukiewicz, *Wokół fenomenu i istoty twórczości*, Toruń 1999.

⁵ E. Nęcka, *Psychologia...*; W. Tatarkiewicz, *Dzieje...*

⁶ W. Tatarkiewicz, *Dzieje...*

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

Dopiero w wieku XX doszły do głosu materialistyczne koncepcje człowieka, co sprawiło, że zaczęto traktować go jako jednostkę, istotę aktywną, stwarzającą swą własną rzeczywistość i samą siebie. Orientacja na człowieka spowodowała, że przypisywanych mu było wiele atrybutów, w tym również zdolność do bycia twórczym jako cecha ludzkiej natury. W myśl ówczesnych zasad człowiek był człowiekiem tylko wtedy, gdy podejmował aktywność twórczą, której efektem było powołanie do życia najwyższych wartości.

Nieco inny aspekt rozważań nad twórczością prezentuje psychologia. W jej ujęciu spojrzenie na twórczość wiąże się z próbami poznania ludzkiej osobowości, zdolności twórczych i postaw twórczych, a nade wszystko z odkryciem tajemnicy procesu twórczego, ciągle niezbadanego.

Socjologia twórczości przyjmuje założenie, że twórca – tak jak każdy człowiek – jest w jakimś stopniu produktem swojej epoki. Jego świadomość jest zdeterminowana kulturą, zwyczajami, ideami społecznymi, myślami, przeżyciami ludzi, wśród których żyje, czyli środowiskiem. W związku z tym twórczość w wymiarze społecznym powinna być zawsze rozpatrywana w kontekście środowiskowym z uwzględnieniem jego aspektów materialnych, kulturowych i społecznych.

W ujęciu pedagogicznym twórczość również postrzegana jest wielorako. Część pedagogów uważa, że każdy rodzaj działania pedagogicznego jest rodzajem twórczości, gdyż wychowanie jest działalnością polegającą na kształtowaniu ludzkich charakterów. Niektórzy są zdania, że istotą twórczości są działania nowe, niemające charakteru odtwórczego. Inni z kolei twórczość utożsamiają z wprowadzaniem w życie innowacji. Wreszcie twórczość bywa też rozumiana jako wszechstronny rozwój, przeżywanie aktów twórczych i odkrywczych, bo dziecko przychodzi na świat jako istota, w której nic jeszcze nie zostało zakończone, najważniejsze sprawy są ciągle do zrealizowania i wszystko jest możliwe, ponieważ, będąc wyposażone w zdolność „zdobywania zdolności”, jest ono w naturalny sposób twórcze⁹.

W XX wieku szeroko używane jest pojęcie twórczości. Nazwa ta oznacza każde działanie człowieka wykraczające poza proste recepty, dostarczone informacje¹⁰. Człowiek jest twórczy, „gdy nie ogranicza się do stwierdzeń, powtarzania, naśladowania, gdy daje coś nowego z siebie”¹¹. Tak rozumiana twór-

⁹ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, przeł. I. Wojnar, Warszawa 1985.

¹⁰ W. Tatarkiewicz, *Dzieje...*

¹¹ Ibidem, s. 306.

cość obejmuje to, co człowiek ze światem robi, co o nim myśli, jak go odbiera i postrzega. Otrzymywane z zewnątrz bodźce nie są kompletne, dlatego musi formować swój świat, scalać go – o czym byli przekonani już Platon, Immanuel Kant, Johann Wolfgang von Goethe, Martin Heidegger, Ernest Cassirer, Artur Koestler. W ten sposób postrzegana twórczość polega na uzupełnianiu z zewnątrz danych, jest ona faktem niewątpliwym, występującym w każdej dziedzinie i czynności jednostki, oraz jest powszechna i nieunikniona. Tak szeroko rozumiana twórczość obejmuje ludzi malujących, komponujących, myślących, widzących i słyszących¹². Pankreacjonizm Tatarkiewicza jest zbliżony do koncepcji psychologii humanistycznej.

Gdyby spojrzeć na zjawisko twórczości tylko w którymś z tych ujęć, obraz jej byłby wycinkowy i wybiórczy. Dlatego proponuję ujęcie interdyscyplinarne, systemowe, dające perspektywę nowych i pełniejszych opracowań. Dla teorii i praktyki edukacyjnej jest to bardzo ważne, gdyż podejście takie staje się inspiracją do poszukiwania nowych i bardziej efektywnych rozwiązań.

W zależności od orientacji teoretycznej i metodologicznej autorzy akcentują różne aspekty zjawiska twórczości. Na ogół uwzględniają oni cztery takie aspekty, określane również jako wymiary. Chcąc badać twórczość wybitną lub o niej mówić, należy uwzględnić: 1) cechy osobowości twórcy (aspekt podmiotowy), 2) proces psychiczny (aspekt procesualny), 3) wytwór (aspekt atrybutywny) oraz 4) czynniki środowiskowe.

Podejście do twórczości w aspekcie podmiotowym koncentruje się na poszukiwaniu cech osobowości twórczej, poszukuje się wówczas związku twórczości z cechami indywidualnymi (inteligencją, stylami poznawczymi, neurotycznością), cech osobowości traktowanych jako zdolność osoby do wytwarzania dzieł twórczych¹³ występująca – według podejścia elitarnego – u wybitnych umysłów, zdolnych do wytwarzania dzieł dużej wartości, nowości i oryginalności¹⁴, oraz – według podejścia egalitarnego – u każdego człowieka; czyli twórczość jest cechą jak każda inna¹⁵. Prowadzone w tym celu szerokie badania pozwoliły na ustalenie pewnego indeksu powtarzających się cech osobowości twórczej. Zalicza się do nich: odwagę, otwartość,

¹² Ibidem.

¹³ E. Nęcka, *Psychologia...*

¹⁴ S. Popek, *Człowiek jako istota twórcza*, Lublin 2003.

¹⁵ W. Dobrołowicz, *Psychodydaktyka kreatywności*, Warszawa 1995; E. Nęcka, *Psychologia...*; S. Popek, *Człowiek jako...*; K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007.

docieklivość, niezależność, odpowiedzialność, motywację, zaangażowanie, generatywność wiedzy itd.

Procesualne rozumienie twórczości koncentruje się na specyficznych właściwościach procesów psychicznych, które prowadzą do powstania twórczej idei lub są składnikiem twórczych zachowań. Podstawowe pytania w tym wymiarze dotyczą tego, jak powstaje pomysł, jakie procesy psychiczne, emocjonalne, intelektualne i motywacyjne powodują narodzenie się nowego pomysłu. Proces twórczy jest realizowany: a) w świadomości nieokreślonymi operacjami intelektualnymi, b) z przekroczeniem samego siebie, c) w toku rozwiązywania problemów, d) w określonym czasie, e) jako interakcja celów, działań i ich skutków, powtarzających się struktur działań, procesów psychicznych, f) jako długotrwała realizacja indywidualnego programu, polegającego na zbudowaniu jego struktury, języka komunikacji i swojego „Ja”, czyli stanowi stopniowy przyrost efektów twórczych w sensie mentalnym (idei, pomysłów) i fizykalnym (efektu, dzieła)¹⁶. Mimo różnych ujęć właściwych dla psychoanalizy, behawioryzmu, koncepcji poznawczej i humanistycznej w dalszym ciągu mechanizm powstawania pomysłu jest nieznanym.

Atrybutywny sposób określania twórczości wiąże się z koniecznością ustalenia obiektywnych kryteriów wytworu. Najczęściej w grupie takich cech wytworu wymienia się nowość, oryginalność i użyteczność, czyli wartość dzieła. Twórcze jest to, co nowe i cenne¹⁷, lub to, co nowe i użyteczne dla pewnej grupy osób w pewnym okresie. Twórcze jest również to, co oryginalne, w sytuacjach, gdy nowość wzbogacona zostaje o ponadczasowe wartości, które świadczą o jej nieprzeciętności, unikalności, oraz jest zaprzeczeniem działań i przedmiotów pospolitych. Dzieło twórcze jest: a) produktem programu poznawczego realizowanego poprzez system funkcjonalny, tworzony przez intencjonalną aktywność jednostki, uwarunkowaną jej właściwościami psychologicznymi i wyłaniającą się w procesie indywidualnego rozwoju ze społecznego systemu wartości, wiedzy i reguł działania¹⁸; b) produktem wynikającym z procesu twórczego, nowym, oryginalnym, obserwowalnym i komunikatywnym¹⁹. Patrzenie na twórczość w kontekście wytworu sprawi-

¹⁶ E.H. Erikson, *Tożsamość a cykle życia*, Poznań 2004; J.P. Guilford, *Natura inteligencji człowieka*, przeł. B. Czarniawska, W. Kozłowski, J. Radzicki, Warszawa 1978; J. Koziński, *Transgresja i kultura*, Warszawa 1998; E. Nęcka, *Psychologia...*

¹⁷ A. Góralski, *Zadanie, metoda, rozwiązanie*, Warszawa 1978.

¹⁸ S. Popek, *Człowiek jako...*

¹⁹ Ibidem; idem, *Psychologia twórczości plastycznej*, Kraków 2010.

ło, że w ostatnim okresie pojawiło się wiele nowych terminów oznaczających różne poziomy twórczości. Możemy tu wymienić twórczość drugorzędową, codzienną, praktyczną, przyziemną, poważną lub ich przeciwieństwo, czyli twórczość wybitną, wynalazczą, wyjątkową, historyczną.

Podejście do twórczości w aspekcie czynników środowiskowych warunkujących skuteczność procesów twórczych wskazuje na występowanie tzw. stymulatorów i inhibitorów aktywności twórczej. Przyjmuję – za S. Popkę²⁰ – że to samo środowisko może u jednych rozwijać twórczość, a u drugich ją hamować. Istotna jest interakcja między czynnikami endo- i egzogennymi. Twórczość jest więc stanem pożądanym, optymalnym, do którego człowiek aspiruje, doskonaląc siebie i najbliższe otoczenie, a jego zachowanie jest celowe, zindywidualizowane i typowe oraz uwarunkowane temperamentem i doświadczeniami. Zatem twórczość jest wartością samą w sobie i stylem życia²¹. Jest to pole do opisu dla pedagogiki, a także dydaktyki, próbującej odpowiedzieć na pytanie, jakie warunki dydaktyczno-wychowawcze są najbardziej korzystne dla aktywności twórczej dziecka. Poszukiwania w tej dziedzinie pozwalają na ustalenie długich list czynników sprzyjających aktywności dziecka i hamujących ją.

Inne interdyscyplinarne podejście do twórczości przedstawia E. Nęcka, proponując trzy istotne jej wymiary: „1) poziomy twórczości, 2) czas oraz 3) jakościowe różnice w zakresie aktów twórczych”²². W wymiarze poziomów twórczość rozpatrywana jest – przez E. Nęckę – w kategoriach: od twórczości przyziemnej przez płynną i skryzalizowaną do wybitnych osiągnięć. Twórczość przyziemna polega na poszukiwaniu nowości służących lepszemu przystosowaniu jednostki do otoczenia. Twórczość płynna to wrodzona, właściwa każdemu człowiekowi zdolność do tworzenia pomysłów lub zachowań. Polega na myśleniu dywergencyjnym. Twórczość skryzalizowana to zdolność do rozwiązywania problemów, a dokładnie budowania i przebudowywania reprezentacji poznawczej problemu. Twórczość dojrzała to wykorzystywanie wiedzy i doświadczenia w celu dostrzegania dalszych problemów. Przy czym im większą wiedzą dysponujemy, tym łatwiej nam dostrzec istotne problemy, lecz jednocześnie trudniej o oryginalność i świeżość myślenia. Dlatego osoba twórcza na tym poziomie dodatkowo powinna charakteryzować się wytrzymalnością.

²⁰ Idem, *Psychologia twórczości...*

²¹ M. Szymański, *Twórczość i style poznawcze uczniów*, Warszawa 1987.

²² E. Nęcka, *Psychologia...*

Wymiar czasu twórczości pokazuje, że zjawisko tworzenia może trwać od kilku sekund przez całe życie: 1) twórczość płynna rozgrywa się w perspektywie sekund i minut, 2) twórczość skryształizowana może być rozpatrywana w perspektywie od kilku minut do kilku lat, w zależności od rodzaju rozwiązywanego problemu, 3) twórczość dojrzała i wybitna pojawiają się w perspektywie 10 lat.

Ostatnim wymiarem tak pojmowanej twórczości jest jej wymiar jakości, który pokazuje, że akt twórczy może być: wypełnianiem luk, tzn. uzupełnianiem braków, transferem z jednej dziedziny do drugiej oraz zmianą interpretacji, stojącą na najwyższym poziomie twórczości²³.

Istnieje wiele poglądów na zjawisko twórczości. Te, które zostały zaprezentowane, odsłaniają tylko wycinek szeroko podejmowanych badań. Jednakże już w tym wymiarze są one inspiracją do dalszych poszukiwań i stawiania kolejnych pytań. Tym aspektem, który mnie interesuje – jako pedagoga – jest specyfika dziecięcej twórczości, a w dalszych poszukiwaniach jej związek z odtwórczym postępowaniem i myśleniem dziecka.

Z pedagogicznego punktu widzenia cenne wydaje się stanowisko, zgodnie z którym ważne jest, aby każde dziecko miało warunki do bycia twórczym. Przecież – zdaniem R. Glotona i C. Clero – w stanie potencjalnym każdy zdolny jest do twórczości. Jednakże tę samą twórczość przez nieumiejętne rozwiązania wielokrotnie hamuje się u dziecka. Dlatego tak bardzo ważne jest, aby pozwolić dziecku być twórczym, tj. wymyślać, odkrywać, wynajdować, zmieniać, ulepszać, ustanawiać, organizować, komponować, konstruować, malować, rzeźbić, podejmować aktywność, w której wyniku bezwiednie tworzy ono to, co już istnieje, lub świadomie odkrywa coś, co już zostało odkryte, a ono o tym nie wie.

Według J. Kujawińskiego pozwolić dziecku być twórczym oznacza tyle, co stworzyć mu warunki do robienia czegoś z własnej inicjatywy (chęci, woli), własne potrzeby lub cele realizować osobiście za pomocą w miarę samodzielnie dobranych metod i środków, dawać mu doświadczać zadowolenia i pozwalać mu na samodzielność, odpowiedzialność oraz współkontrolowanie i współocenianie tego, co robi²⁴. Warto się zastanowić, na ile choć niektóre z tych elementów są spełniane w pracy z dzieckiem.

²³ Ibidem.

²⁴ J. Kujawiński, *Twórczość metodyczna nauczyciela*, Poznań 2001.

Zatem twórczość przejawia się w aktywności, zachowaniach, postawach²⁵, stylu życia²⁶, a także można ją rozwijać poprzez adekwatną edukację²⁷.

PŁASZCZYZNY ROZPATRYWANIA TWÓRCZOŚCI

Jak wynika z powyższej klasyfikacji definicji, twórczość traktowana jest podmiotowo i przedmiotowo. W rozumieniu podmiotowym akcentowana jest funkcja osobista (indywidualna) procesu tworzenia lub jego wytworu. Podmiot jest twórczy, jeżeli ma pewne specyficzne cechy i jest autorem innowacji, projektów, książek itp. uznawanych za twórcze. Działanie twórcze zaś przebiega w umyśle, psychice twórcy.

Twórczość ujmowana przedmiotowo uwzględnia społeczne wytwory procesu twórczego jako elementu kultury. Ocena użyteczności społecznej wytworu jest relatywna w czasie i ze względu na pewną grupę osób. Zatem efektem zamierzonej twórczości, czyli uzewnętrznienia myślenia i procesu twórczego, jest dzieło twórcze, np. innowacja i jej realizacja. Jak z tego wynika, twórczość odbywa się w określonym czasie i miejscu. Oceniana jest z perspektywy czasu, z uwzględnieniem przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Ważny jest przedział czasu, w którym dzieło wymyślono i zrealizowano, oraz waga tego wynalazku dla przyszłości. Wynik, czyli dzieło – innowacja, uznawany jest za twórczy jako powstały „teraz” i jest oceniany z punktu widzenia teraźniejszości oraz zaprojektowany w tym miejscu, czyli „tutaj”. Może być tak, że eksperci uważają dzieło za twórcze, nie uwzględniając analogicznych dzieł powstałych na innych obszarach. Stąd też wyróżnimy twórczość w makro- i mikroskali. Twórczość występuje w każdej dziedzinie życia i wiedzy człowieka, w której on swobodnie działa i która przyczynia się do wykreowania dzieła.

Do połowy XX wieku akcentowano w twórczości wytwór i jego znaczenie dla szerszej grupy społecznej²⁸. Z końcem dwudziestego stulecia zwracano uwagę na cechy osobowości, proces twórczy, dzieło oraz wartość i styl życia

²⁵ S. Popek, *Człowiek jako...*

²⁶ A. Strzałecki, *Psychologia twórczości: między tradycją a ponowoczesnością*, Warszawa 2003.

²⁷ W. Dobrołowicz, *Psychodydaktyka...*; K.J. Szmidt, *Pedagogika...*

²⁸ O czym dokładnie piszę w publikacjach: *Wizerunek twórczego pedagogicznie nauczyciela klas I–III*, Zielona Góra 2007; *Uwarunkowanie efektywności kształcenia nauczycieli klas I–III w zakresie twórczości pedagogicznej*, Zielona Góra 2009; *Obraz twórczych pedagogicznie nauczycieli klas początkowych*, Toruń 2012.

jednostki twórczej²⁹. Na przestrzeni historii pojawiło się wiele psychologicznych teorii twórczości, które reprezentują dwa podstawowe podejścia wobec niej. Ci, którzy przyjmują, że dzieci nie są twórcze, ponieważ nie są one zdolne zmieniać żadnej dziedziny życia, nie wnoszą trwałego wkładu do zasobu wiedzy i umiejętności społecznych (sztuki, nauki, techniki itp.), reprezentują podejście elitarne (tzw. przedmiotowe). Dla tej koncepcji istotna jest więc funkcja społeczna dzieła twórczego, czyli stopień jego nowości, oryginalności i znaczenia dla społeczeństwa. Ograniczono zakres tego zjawiska do twórczości wybitnych osób dorosłych. Ich twórczość nosi też miano twórczości przez duże „T”, czy obiektywnej, historycznej, niepowtarzalnej³⁰.

Przeciwstawną do powyższej jest koncepcja egalitarna (tj. humanistyczna, podmiotowa), w której akcentuje się osobiste zaangażowanie w proces tworzenia i jego znaczenie dla rozwoju osobowości twórcy. Tak rozumiana twórczość ma charakter subiektywny, osobisty, codzienny, powszechny, tzw. twórczość przez małe „t”. Ta koncepcja zakłada, że dzieci są twórcze, ponieważ twórczość wynika z ich naturalnej biologicznej potrzeby optymalnego rozwoju. Twórczość dzieci jest nieodłączną częścią ich dzieciństwa. Dzięki niej trafnie rozwiązują one problemy. Pomaga ona im w uczeniu się. Ich twórczość wynika z umotywowanej obserwacji i spontanicznej wyobraźni. Sprawia im przyjemność i satysfakcję. Towarzyszy im w zabawie i ją wzbogaca. Twórczość dziecka jest wyjątkowa dla niego samego. Przejawia się ona w zachowaniach oryginalnych, ale dostosowanych do okoliczności. Twórczość dzieci jest potrzebna społeczeństwu³¹.

Podsumowując (w zarysie) przestudiowane powyżej koncepcje twórczości, należy zauważyć, że te autorytety, które akcentują wyjątkową nowość, oryginalność twórczości z punktu widzenia szerszego kręgu społecznego, jednocześnie opowiadają się tylko za twórczością osób wybitnych. Badając twórczość wybitną, skupiamy się więc na cechach osobowości, procesie twórczym, dziele i jego wartości oraz środowisku zewnętrznym. Ci zaś, którzy biorą pod uwagę subiektywność nowości i wartości dzieła, opowiadają się za twórczością dzieci.

²⁹ S. Popek, *Psychologia twórczości...*

³⁰ J. Koziński, *Transgresja...*; E. Nęcka, *Psychologia...*; K.J. Szmidski, *Pedagogika...*

³¹ S. Popek, *Psychologia twórczości...*

TWÓRCZOŚĆ CZY KREATYWNOŚĆ

Stosunkowo od niedawna – przyjmuje się, że od lat 90. XX wieku – obok twórczości funkcjonuje w języku polskim termin **kreatywność**, wywodzący się z języka angielskiego, w którym *creative* oznacza „twórczy”, *creator* – „twórca”, *creative power* – „twórczość”. Termin ten nie pojawia się w dostępnych słownikach, ale funkcjonuje w języku naukowym i potocznym.

W polskich źródłach leksykalnych zamiennie używane są pojęcia „twórczość” i „kreatywność”. Oto przykład interpretacji pojęcia „kreatywny”: „mający zdolności tworzenia czegoś nowego, oryginalnego; dynamiczny, pomysły, dający taką zdolność, dający w efekcie coś nowego”³². Te same źródła prezentują zbliżoną do powyższej definicję twórczości, tj. „twórczy to zdolny do tworzenia nowych jakości, dokonywania odkryć, wynalazków towarzyszących tworzeniu, będący inspiracją lub rezultatem tworzenia, wnoszący coś nowego, nowatorskiego, odkrywczego”³³. Można dostrzec zbieżność w interpretacji tych dwóch pojęć. Różnica tkwi tylko w tym, że przy twórczości uwzględniono wynalazek. Ponieważ termin angielski *creativity* i francuski *creativite* nie mają odpowiednika w języku polskim, dlatego można je tłumaczyć jako „kreatywność”³⁴. Termin **kreatywność** kładzie nacisk na potencjalne możliwości, predyspozycje, zdolności każdego człowieka w każdym wieku do podejmowania szeroko rozumianej twórczej aktywności, której wyniki mają charakter subiektywny oraz nie są namacalne i wstrząsające dla danej grupy społecznej³⁵. Osoba kreatywna wykazuje się umiejętnością operacji myślowych, w których toku dochodzi do myślenia dywergencyjnego, będącego jednym z wielu warunków twórczości.

Odwołując się do interakcyjnej teorii twórczości, przyjmuję, że kreatywność jest zespołem cech, który występuje powszechnie, czyli każda jednostka je posiada, są one rozwinięte w różnym stopniu i zakresie. Osoby kreatywne charakteryzują się następującymi cechami: myślenie twórcze i dywergencyjne (giętkość i oryginalność, dostrzeganie problemów, pomysłowość i niekonwencjonalne pomysły), indywidualizm, swoboda, spontaniczność wyrażania swo-

³² *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996, s. 426; *Mały słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1982.

³³ *Słownik współczesnego języka polskiego...*, s. 1161.

³⁴ J. Dobrołowicz, *Kreatywność uczniów a ich osiągnięcia szkolne*, Kielce 2002.

³⁵ *Ibidem*.

ich przeżyć i doznań, swobodna aktywność, eksperymentowanie. Są to więc niektóre cechy heurystyczne. Takie osoby konstruują wytwory już istniejące, o czym nie wiedzą. Zatem kreatywny konstruuje rzeczy w sensie subiektywnym i w makroskali. Nie każda z tych osób kreatywnych zostanie twórczą. Jeśli w badaniach skupiamy się tylko na wytworze lub cechach osobowości albo procesie twórczym czy środowisku, czyli nie badamy każdego aspektu twórczości, to wówczas możemy mówić o kreatywności.

KREATYWNOŚĆ WERBALNA DZIECI

Kontynuując powyższą tezę jako przewodnią – ponieważ skupiam się tylko na analizie werbalnych wytworów dziecka i nie uwzględniam jego cech osobowości, procesu twórczego i środowiska zewnętrznego – zasadne jest stosowanie terminu „kreatywność werbalna”.

Do podstawowych form kreatywności werbalnej dzieci w języku mówionym i pisanim zalicza się pytania, zagadki, opowiadania, rymowanki, wiersze, bajki itp. Język mówiony i pisany dziecka od dawna były przedmiotem zainteresowania językoznawców, psychologów, pedagogów. Zwracano uwagę początkowo na system fonologiczny, morfologiczny, składniowy. Potem na tendencje rozwojowe, charakterystyczne dla poszczególnych okresów życia dziecka. Dziecko, używając języka mówionego, aktywnie eksperymentuje, poszukuje najlepszych form językowych, za pomocą których chce wyrazić swoje myśli. Spontanicznie wykrywa różne formy, układy, style językowe i samodzielnie próbuje ich w kontaktach społecznych.

Kreatywne używanie języka przejawia się w wytwarzaniu nowych wyrazów, zdań, tekstów oraz nietypowym ich zestawianiu, stosowaniu, zależnie od okoliczności i potrzeb. Przekazy słowne mogą mieć charakter rozbieżny lub zbieżny, czyli wynikają z aktywności: dywergencyjnej i konwergencyjnej. Proporcje między tymi rodzajami są zróżnicowane, o czym decydują tu zarówno preferencja jednostkowa, jak również i oddziaływanie czynników zewnętrznych. Przyjmuje się, że oddziaływanie czynników zewnętrznych, w miarę rozwoju dziecka, obniża poziom jego produkcji dywergencyjnej. Przyczyną tego są socjalizacja i edukacja w rodzinie, przedszkolu i szkole. Dzieci skłaniane są do utrzymywania się w ramach językowych charakterystycznych dla danego środowiska społecznego, bez pozostawiania im marginesu swobody. Wzmacnia się w nich w ten sposób tendencję do posługiwania się wzorami, stereotypami.

Panuje powszechne przekonanie, że dziecko może być kreatywne w dziedzinie werbalnej, ponieważ zdolne jest do przetwarzania informacji językowych zawartych w mowie otoczenia w celu wyprowadzenia z nich pewnych reguł językowych. Jest to przy tym kreatywność dwojakiego rodzaju, która: 1) rządzi się prawami gramatyki języka pozostawiającej go w zastanej formie, niezmieniającej go, i 2) zmienia te reguły. Kreatywność werbalna dziecka polega głównie na tym, iż stosując się do własnych reguł języka, dziecko swobodnie wyraża myśli nowe, niejednokrotnie bardzo odległe od dawniejszych doświadczeń³⁶. Poza tym kreatywny charakter języka dziecka tkwi w funkcji poznawczej i estetycznej. Dziecko, traktując język jako materiał do wyobraźni i myślenia dywergencyjnego, konstruuje nowe nazwy, opowiadania, wiersze. Jego umysł musi mieć materiał dostarczony przez otoczenie społeczne, kontakt z przyrodą, literaturą piękną, sztuką plastyczną czy muzyczną³⁷.

Język werbalny wnosi do procesu twórczego trzy podstawowe funkcje: 1) komunikowanie i wymianę myśli, co wynika z potrzeby rozumienia, bycia rozumianym i rozumienia samego siebie; 2) przedstawienie rzeczywistości – to język, a nie myśl czysta, formuje i określa nasz sposób przedstawiania rzeczy, istot żywych i świata, pozwala nam konstruować w sposób jasny i uporządkowany to, co stanowiło schemat ulotny i mglisty; język przyczynia się do wzbogacania naszego zasobu myśli, w miarę jak powiększa się zakres słów; 3) funkcję estetyczną i logiczną języka – mowa ma swoje rytmy, brzmienia, co ma znaczenie estetyczne i logiczne.

Pedagogika i psychologia starają się odpowiedzieć na pytania: 1) jaki zakres możliwości kreatywnych dziecka wyzwała się w tej specyficznej aktywności; 2) w czym się wyraża i przejawia kreatywna aktywność w dziedzinie werbalnej; 3) jaka jest geneza tego rodzaju aktywności; 4) jakie czynniki sprzyjają wyzwalaniu się tego rodzaju kreatywności, a jakie ją hamują oraz 5) jakie są możliwości pedagogicznego oddziaływania na ten rodzaj kreatywności.

M. Kielar³⁸ zajmowała się aktywnością werbalną dzieci w wieku przedszkolnym, mową narracyjną. Poszukiwała sposobów analizy dziecięcej narracji. Z analizy wypowiedzi werbalnych wynika, iż produktywniejsze są bodźce optyczne, wizualne niż werbalne. Pod wpływem bodźców optycznych komu-

³⁶ M. Przetacznik-Gierowska, *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa 1986.

³⁷ T. Kłosińska, *Droga do twórczości: wdrażanie technik Celestyna Freineta*, Kraków 2000.

³⁸ M. Kielar, *Mowa dziecka. Słowo i tekst*, Kraków 1989.

nikaty werbalne dzieci są bardziej rozbudowane, dłuższe, zawierają więcej jednostek znaczeniowych (są bogatsze w sensie różnorodności). Natomiast bodźce werbalne wpływają pozytywnie na bogactwo znaczeniowe i funkcjonalne wypowiedzi. Według M. Kielar momentem znaczącym w rozwoju języka dziecka jest 5. rok życia. Wtedy dziecko przestaje używać języka dzieciennego, a w kontaktach społecznych potrafi już dopasować swój język zarówno do sytuacji, jak też do rodzaju słuchacza. M. Przetacznik-Gierowska³⁹ poszukiwała natomiast rozwojowych i środowiskowych wyznaczników rozwoju języka.

Pierwsza faza kreatywności werbalnej trwa do około 2–3 roku życia dziecka, gdy opanowuje ono podstawowe reguły języka. W fazie tej dziecko tworzy wiele oryginalnych słów oraz ich zestawień i przekształceń. Nowość i oryginalność wypowiedzi zauważane są jedynie przez dorosłych. Dziecko nie ma jeszcze rozwiniętej potrzeby wyrażania własnych przeżyć, doświadczeń, wiedzy. W trzecim roku życia aktywność werbalna dziecka staje się coraz częściej świadoma, ukierunkowana i zamierzona. Najważniejszy jest jednak sam proces tworzenia, mniej efekt czy intencja. Dziecko trzyletnie lubi bawić się słowami, przetwarzać je, odkrywać i tworzyć nowe znaczenia. Słowa stają się więc nierzadko materiałem w zabawach. U dzieci sześcioletnich zaznacza się często potrzeba ochrony „własnych utworów” oraz ich przechowywania. Z badań wynika, że 60% dzieci w wieku przedszkolnym tworzy swobodne wypowiedzi werbalne odznaczające się nowością i oryginalnością, przy czym często robi to w sposób niezamierzony, intuicyjny. Natomiast opowiadania inspirowane przez osobę dorosłą są mniej lub bardziej twórcze w zależności od rodzaju bodźca inspirującego.

Dziecko przyswaja system językowy i sposoby użycia języka w społecznym kontekście interakcji dziecko – dorosły. W sytuacji zabawowo-zadaniowej zaranżowanej przez osobę dorosłą dziecko **współtworzyło lub współkonstruowało dwa rodzaje tekstów**, czyli tekst narracyjny na temat obrazka i tekst scenariusza zabawy socjodramatycznej.

Kreatywność werbalna dziecka przejawia się w generowaniu i przekazywaniu w procesie narracji nowych treści. W sytuacji wytwarzania mowy narracyjnej i scenariusza zabawy socjodramatycznej cechą wspólną komunikatów jest przemieszczanie się treści mowy w czasie i w przestrzeni, stanowi to jednocześnie podstawę twórczości językowej małego dziecka. Dzieci w wieku przedszkolnym mają ogromny potencjał poznawczo-językowy, ujawniany zwłaszcza wtedy,

³⁹ M. Przetacznik-Gierowska, *Psychologia rozwojowa...*

kiedy dziecko traktowane jest przez osobę dorosłą jako równorzędny partner i uczestnik interakcji, kiedy osoba dorosła daje mu poczucie współzależności wkładu w tworzenie i kiedy uznaje dziecko za wiarygodne źródło informacji.

Celem określenia poziomu kreatywności werbalnej dzieci przedszkolnych zastosowano jedenaście wskaźników: fabularyzacja wypowiedzi, odwoływanie się do doświadczeń, emocjonalność, oryginalność, nowość, czas zastanawiania się nad odpowiedzią, płynność, dokładność, złożoność, liczba wypowiedzeń, użyte środki artystyczne. Kreatywność werbalną opisywano poprzez takie kryteria, jak: oryginalność, nowość, płynność, giętkość, fabularyzacja. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że dzieci w wieku przedszkolnym są w małym stopniu twórcze w dziedzinie werbalnej. Chłopcy uzyskują wyższe wyniki w tym względzie niż dziewczynki. Okazuje się, iż dzieci 4-letnie osiągną podobne efekty jak dzieci 6-letnie, a najwyższe wyniki mają pięciolatki.

Niejednokrotnie stwierdzono, iż różnice indywidualne w poziomie kreatywności werbalnej, w tym również u dzieci, są bardzo duże. Brak jest jednak rzetelnych badań wyjaśniających pozytywny lub negatywny wpływ czynników wewnętrznych (podmiotowych) i zewnętrznych (pozapodmiotowych). Jak już podkreślano, badania takie byłyby szczególnie cenne dla pedagogiki dziecka, ponieważ pozwoliłyby w maksymalnym stopniu zmobilizować cały potencjał kreatywnego dziecka w obszarze werbalnym.

Aby dziecięca kreatywność werbalna mogła w ogóle zaistnieć, dziecko musi opanować mowę, która jest bezpośrednim twórczym dziełem literackim i poezji. Opanowanie czynnego języka pomaga dziecku komunikować się z otoczeniem, wyrażać swoje potrzeby i pragnienia w sposób zrozumiały dla innych. W rozwoju mowy wyróżniamy okres wstępny, zwany również „przedmową”, na który składa się głużenie i gaworzenie. Potem dziecko przechodzi do etapu naśladowania dźwięków mowy proponowanych przez dorosłych, nadaje im już intonację i akcent. Kolejnym etapem w procesie rozwoju mowy jest okres powstawania specyficznego szyfru dziecięcego, nazywanego także „małą mową”. Polega on również na naśladowaniu. Dziecko naśladuje odgłosy przyrody, np. szczekanie psa, miauczenie kota czy też inne dźwięki słyszane w otoczeniu. W tym okresie obserwujemy również skłonność dzieci do swoistego rodzaju teatralizacji, tzn. do mówienia, opowiadania mocno popartego gestami rąk bądź ruchami całego ciała.

Gdy dziecko wchodzi w wiek przedszkolny, wówczas mówi, układa zdania tak samo jak oddycha, je, maluje, śpiewa, tańczy. Wyraża swą radość, ciekawość, zdumienie i nie zakłada przy tym konieczności odbiorcy. Kiedy dziecko

opanuje już trudną sztukę mówienia, zaczyna wówczas intuicyjnie używać słów dla dopełnienia rymu albo dla samej przyjemności zabawy słownej. Dziecko może bawić się słowem, traktując je jak każdy fizyczny przedmiot zabawy. Wówczas postępuje z nim jak poeta: bawi się jego dźwiękiem, melodią, intonacją, jego wieloznacznością, która pozwala na pełną, spontaniczną swobodę zabawy. Dziecko nie tyle układa poezję, ile „poezjuje”, bo poezja jest dla niego nie nazwaniem lub wyobrażeniem czegoś, ale samym aktem, jak taniec, podskakiwanie, zabawa, poprzez które przekazuje swoje wzruszenie i przeżycia.

Słowo jest więc niewątpliwie trwałym podłożem rozwoju ekspresji literackiej, która na bazie zabawy przybiera postać prostych rymowanek, wykrzykiwanek czy odliczanek. Stanowią one pod względem treści zestaw najbardziej nieprawdopodobnych, czasami niezrozumiałych słów, które dzieci dobierają jedynie ze względu na ich pobudzające do ruchu brzmienie i melodię. Powstają one zazwyczaj pod wpływem chwili i nastroju wynikającego z zabawy, dla samej przyjemności tworzenia.

W poezji dzieci można zauważyć pewne podobieństwo do twórczości ludów pierwotnych oraz do poezji ludowej, gdyż sztuka ta, podobnie jak sztuka dziecka, oparta jest na uproszczeniach i wypowiedziach często skróconych jedynie do form zasadniczych.

Dziecko żyje często tylko chwilą, a jego przeżywanie zależy od stopnia rozwoju psychofizycznego. Nie ma ono jeszcze doświadczeń osobistych i sprawności myślenia, dlatego w opisywaniu i przekształcaniu rzeczywistości kieruje się wyłącznie intuicją. Twórczość poetycka, literacka jest dla dziecka ekspresją tego, co widzi i odczuwa, słyszy, o czym marzy.

Zajmując się kreatywnością werbalną, nie można pominąć problemu neologizmów. Od najmłodszych lat dzieci poszukują odpowiedniego określenia dla przedmiotów i zjawisk, których nazwy jeszcze nie poznały. Dorośli często nie zdają sobie sprawy, że tworzenie owych określeń jest dla dzieci swobodnego rodzaju aktem twórczym. W kreatywności werbalnej dzieci nierzadko znajdują się niezamierzone porównania i metafory, którymi posługują się nie po to, aby upiększyć swój styl, ale wyłącznie po to, aby być zrozumianymi.

Nie można także pominąć wpływu baśni na rozwój kreatywności werbalnej dzieci. Słuchanie baśni rozszerza zakres przeżyć dziecka, otwiera przed nim nowy, nieznaną świat, dostarcza informacji o zjawiskach mu nieznanym i niedostępnym w życiu realnym. Poszerzający się zakres doświadczeń, tworząc wewnętrzny świat dziecka, sprawia, że staje się ono wrażliwe na problemy

społeczne, estetyczne i moralne. Baśń dostarcza dziecku wzorów moralnego postępowania. Kolejne treści słuchanych bajek są dla dziecka przedmiotem dalszego wewnętrznego wyobrażania, rozmyślenia. W ten sposób baśń może stać się tematem tworzonych przez dzieci opowieści i inscenizacji, oddających treść poznanej bajki lub będących samodzielnym wytworem ich wyobraźni, wynikającym z wyraźnej potrzeby opowiadania rzeczy niezwykłych, nieprzeciętnych i nadzwyczajnych.

Omówione formy literackiej wypowiedzi dzieci obejmują różnorodną tematykę i w zależności od ich wieku oraz rozwoju różnie odzwierciedlają ich przeżycia i doznania. Dzięki twórczości literackiej dzieci możemy lepiej poznać ich wewnętrzny świat.

Okazją do kreatywnych działań uczniów jest niewątpliwie praca z lekturą. Działania te mogą być realizowane poprzez różnorodne metody: opracowywanie tekstu z zastosowaniem prac plastycznych, improwizowanie/inscenizowanie tekstu, zabawa twórcza, opowiadanie twórcze, technika swobodnych tekstów, dzienniczki lektur, kącik ciekawej książki/godzina z ciekawą książką, gry dydaktyczne.

Kreatywność werbalna dziecka zasługuje na szczególną uwagę, gdyż teksty swobodnie napisane przez dzieci mogą być źródłem wielu informacji o sposobach kategoryzowania otaczającego świata, a także o samych dzieciach i ich problemach. Swobodne teksty stanowią szansę dla dzieci nieśmiałych, skrytych, zamkniętych w sobie. Często, gdyby nie zostały włączone do grupy, której działanie daje możliwość wykazania się każdemu, nigdy być może nie podjęłyby same próby napisania jakiegokolwiek tekstu literackiego. Bardzo ważna jest również świadomość dziecka, że może pisać to, na co ma ochotę, co go w danym momencie szczególnie zachwyca, dotyka, boli, i nie zostanie przez nauczyciela negatywnie oceniony lub złośliwie skomentowany przez kolegów.

W zebranych i przeanalizowanym przeze mnie materiale literackim autorstwa dzieci pojawiły się teksty wierszowane oraz pisane prozą. Wśród podejmowanych przez dzieci tematów najczęstsze były: świat przyrody (zwierzęta, pory roku), najbliższa okolica/miejscowość, najbliższe osoby.

Najbliższe otoczenie tematem kreatywności werbalnej

Najbliższa okolica/miejscowość

Problematyka dotycząca miejsca zamieszkania, najbliższego środowiska może być myślą przewodnią, wokół której przebiegać powinien proces edukacji

wczesnoszkolnej. Lepsze poznanie i zrozumienie swoich korzeni wpływa na świadome kształtowanie więzi emocjonalnej dziecka z małą ojczyzną. Nauczyciel powinien zadbać o to, aby pokazać uczniom wszystko, co w ich miejscowości najładniejsze i najciekawsze, to, co dla regionu cenne, z czego powinni być dumni, co pomoże uświadomić dzieciom zrozumienie związków pomiędzy teraźniejszością a przeszłością. Orientację dzieci w ich najbliższej okolicy, jak również opinie i stosunek do własnej miejscowości określić można na podstawie analizy tekstów młodych twórców. W tworzywie językowym utworów wskazać można nazwy realiów służące budowaniu obrazu własnej miejscowości. Wyróżnić należy przede wszystkim rzeczowniki nazywające konkretne obiekty, znajdujące się w miejscu zamieszkania dzieci. Znaczącą grupę stanowią wyrazy nacechowane emocjonalnie. Dzieci wyrażają werbalnie zadowolenie z własnej miejscowości i identyfikują się z nią jako z ukochanym miejscem zamieszkania, bogatym w liczne atrakcje i osobliwości, które godne są uwagi i obejrzenia. Napisane przez dzieci teksty mogą być dla dorosłych (nauczycieli, rodziców) źródłem wiedzy o sposobie postrzegania najbliższej okolicy przez małych mieszkańców oraz mogą stanowić ważną informację o tym, co w miejscowości zachwycające.

Najbliższe osoby

W kreatywności dzieci ważny i często podejmowany temat to najbliżsi – rodzice, rodzeństwo, dziadkowie. Z tekstów dzieci wyłania się obraz rodziny z charakterystycznym podziałem ról: mama krzątająca się w kuchni i przygotowująca smaczne posiłki, ale też będąca osobą, której można się zwierzyć, która się uśmiechnie, przytuli, oraz ojciec – zapracowany, często nieobecny, a w wolnej chwili czytający gazetę. Najważniejsze jest jednak to, że dzieci doceniają pracę rodziców (głównie mamy) oraz ich codzienną krzątalinę. Zwrócić należy uwagę na dwie formy, które pojawiły się w twórczości dzieci: „zasprzątana” i „zauczona”, powstałe poprzez analogię do „zapracowana” (pracować – zapracować – zapracowany). Jako budulec do ich utworzenia posłużyły fragmenty słów i zasady słowotwórcze. Prefiks *za-* uwydatnia odcień uzupełniający czasownika podstawowego i oznacza m.in. największe nasilenie wykonywanej czynności, co mogłoby w zaprezentowanych przykładach oznaczać: zaprzątana, czyli przepracowana, nadmiernie obciążona czynnością sprzątania; zauczona, czyli nadmiernie obciążona uczeniem się.

KONKLUZJA

Przedstawiona kreatywność werbalna dzieci przekazuje obiektywny ogląd świata przez dzieci, a jednocześnie stanowi subiektywne wyobrażenie artystyczno-językowe małego artysty. Analiza tekstów autorstwa dzieci pozwala na lepsze poznanie przez dorosłych (nauczycieli, rodziców) przeżyć, uczuć, opinii, myśli i ocen małych twórców. Dla nich samych natomiast możliwość wyrażenia tego, co im bliskie, a czasem bolesne lub trudne, stanowi wspaniały sposób odreagowania (działanie terapeutyczne) czy wypowiedzenia własnego zadowolenia lub zachwytu nad otaczającą rzeczywistością. Tworzenie tekstów rozwija dziecięcą wyobraźnię, doskonali język i kształtuje – jakże pożądaną – postawę twórczej aktywności werbalnej.

Reasumując powyższe rozważania, można stwierdzić, iż kreatywność werbalna jest nierozłączną dziedziną życia dziecka, które tworzy swój język, w miarę jak słyszy, co do niego mówią inni. W naturalnych sytuacjach kreatywność werbalną dziecka rozpatrywać więc można dwojako: jako twórcze uczenie się języka oraz jako jego twórcze używanie. W pierwszym przypadku podkreśla się, iż dziecko nie opanowuje języka przez samo tylko naśladowanie. W procesie uczenia się języka dziecko tworzy go zarazem, a więc nakładają się tu dwa sposoby przyswajania go: kreacja i naśladownictwo. Opanowanie języka i używanie go w sytuacjach społecznych i poznawczych łączą się nierozzerwalnie z aktywnością twórczą. Język jest dla dziecka narzędziem porozumiewania się z otoczeniem, tworzywem dla działalności artystycznej oraz obiektem poznania. Im więcej różnorodnych sytuacji wymagających używania języka napotyka dziecko, tym więcej ma okazji do ukształtowania w sobie przekonania, iż język to „twór” bardzo zmienny, elastyczny, dający wiele możliwości wyrażania tej samej treści w odmienny sposób. Te wszystkie doświadczenia językowe dziecka stanowią materiał dla jego działalności kreatywnej. Zatem im bogatsze są doświadczenia językowe dziecka, tym częstsza, bardziej różnorodna i twórcza staje się jego własna, samodzielnie podejmowana aktywność.

BIBLIOGRAFIA

- Andrukowicz W., *Wokół fenomenu i istoty twórczości*, Toruń 1999.
 Dobrołowicz J., *Kreatywność uczniów a ich osiągnięcia szkolne*, Kielce 2002.
 Dobrołowicz W., *Psychodidaktyka kreatywności*, Warszawa 1995.
 Erikson E.H., *Tożsamość a cykle życia*, Poznań 2004.

- Gloton R., Clero C., *Twórcza aktywność dziecka*, przeł. I. Wojnar, Warszawa 1985.
- Góralski A., *Zadanie, metoda, rozwiązanie*, Warszawa 1978.
- Guilford J.P., *Natura inteligencji człowieka*, przeł. B. Czarniawska, W. Kozłowski, J. Radzicki, Warszawa 1978.
- Kielar M., *Mowa dziecka. Słowo i tekst*, Kraków 1989.
- Kłosińska T., *Droga do twórczości: wdrażanie technik Celestyna Freineta*, Kraków 2000.
- Kozielecki J., *Transgresja i kultura*, Warszawa 1998.
- Kujawiński J., *Twórczość metodyczna nauczyciela*, Poznań 2001.
- Magda-Adamowicz M., *Obraz twórczych pedagogicznie nauczycieli klas początkowych*, Toruń 2012.
- Magda-Adamowicz M., *Treningi twórczości a umiejętności zawodowe*, Toruń 2011.
- Magda-Adamowicz M., *Uwarunkowania efektywności kształcenia nauczycieli klas I–III w zakresie twórczości pedagogicznej*, Zielona Góra 2009.
- Magda-Adamowicz M., *Wizerunek twórczego pedagogicznie nauczyciela klas I–III*, Zielona Góra 2007.
- Mały słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1982.
- Nęcka E., *Psychologia twórczości*, Gdańsk 2001.
- Popek S., *Człowiek jako istota twórcza*, Lublin 2003.
- Popek S., *Psychologia twórczości plastycznej*, Kraków 2010.
- Przetacznik-Gierowska M., *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa 1986.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.
- Strzałecki A., *Psychologia twórczości: między tradycją a ponowoczesnością*, Warszawa 2003.
- Suchodolski B., *Kim jest człowiek?*, Warszawa 1985.
- Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007.
- Szymański M., *Twórczość i style poznawcze uczniów*, Warszawa 1987.
- Tatarkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 1982.

NAJBLIŻSZE OTOCZENIE W KREATYWNOŚCI WERBALNEJ DZIECKA

Streszczenie: Ponieważ reprezentuję interakcyjną teorię twórczości, to chcąc badać twórczość i mówić o niej (w pełnym tego słowa znaczeniu), uwzględniłam cechy osobowości, proces twórczy, właściwości dzieła twórczego oraz styl życia. Gdy zaś biorę pod uwagę tylko jeden z powyższych aspektów, mówię o kreatywności. Z tych względów w tym tekście koncentruję się na kreatywności werbalnej uczniów klas I–III, która jest nierozłączną dziedziną ich życia. Oni tworzą swój język, w miarę jak słyszą, co do nich mówią inni. W naturalnych sytuacjach

kreatywność werbalna dziecka rozpatrywać więc można dwojako: jako twórcze uczenie się języka oraz jako jego twórcze używanie. W pierwszym przypadku podkreśla się, iż dziecko nie opanowuje języka przez samo tylko naśladowanie. W procesie uczenia się języka uczeń tworzy go zarazem, a więc nakładają się tu dwa sposoby przyswajania go: kreacja i naśladownictwo. Opanowanie języka i używanie go w sytuacjach społecznych i poznawczych łączą się nierozdzielnie z aktywnością twórczą. Język jest dla dziecka narzędziem porozumiewania się z otoczeniem, tworzywem dla działalności artystycznej oraz obiektem poznania. Im więcej różnorodnych sytuacji wymagających używania języka napotyka dziecko, tym więcej ma okazji do ukształtowania w sobie przekonania, iż język to „twór” bardzo zmienny, elastyczny, dający wiele możliwości wyrażania tej samej treści w odmienny sposób.

Słowa kluczowe: kreatywność, dziecko

THE MOST IMMEDIATE ENVIRONMENT IN THE CHILD'S VERBAL CREATIVITY

Summary: Because I represent interactional theory of creativity, and I want to explore and talk about creativity (in the full sense of the word) personality traits are taken into account, the creative process, the properties of creative work and lifestyle. When I take into account only one of the aspects I talk about subjective creativity. For these reasons, this text focuses on the verbal subjective creativity of students class I–III, which is an integral sphere of their lives. They create their own language, as soon as they hear what others say to him or her. In natural situations, verbal subjective creativity of the child can be seen in two ways: as a creative language learning and as its creative use. In the first case emphasizes that the child ran onto a language not just by imitation. In the process of learning a language student creates it at the same time, so the overlap are two ways of acquiring it: creation and imitation. Mastering the language and using it in social situations and cognition are inseparable from creative activity. Language is a tool for a child with which the child communicates with the environment, material for artistic activity and object recognition. The more variety of situations requiring the usage of language encounters the child, the more you have the opportunity to shape in the belief that language is a very variable, flexible „creation” which gives many opportunities to express the same content in a different way.

Keywords: creativity, child